

VYTVOŘENÍ PROFESIOGRAMU VYCHOVATELE A ZMAPOVÁNÍ JEHO PROFESNÍCH KOMPETENCÍ POMOCÍ METOD SNÍMKOVÁNÍ, DOTAZNÍKU A ROZHOVORU

ONDŘEJ SEKERA, MILENA KURELOVÁ

Abstrakt: *Cílem příspěvku je seznámit s vybranými použitými metodami sběru dat, které povedou k vytvoření profesiogramu vychovatele a zmapování jeho profesních činností. Těmito metodami jsou snímkování (zúčastněné pozorování), dotazník pro vychovatele a nestrukturovaný rozhovor.*

Klíčová slova: *Instituce ústavní péče, profesiografie, profesiogram vychovatele, pozorování, dotazník, interview.*

Abstract: *The aim of this contribution is to introduce particular methods of data collecting which should lead to an educator's profesiogram and should map his/her professional activities. Among involved methods are recording (thorough observation), questionnaire for educators and nonstructured interview.*

Key words: *Institutes of institutional care, profesiografy, educator's profesiogram, observation, questionnaire, interview.*

Následující příspěvek by měl seznámit čtenáře s metodami, kterými zkoumáme skutečné pracovní podmínky a kompetence vychovatele v institucích ústavní péče. Data a fakta získaná pomocí těchto metod poslouží k vytvoření profesiogramu vychovatele, který doposud není v literatuře uceleně zpracován. Motivem k této práci (kromě toho, že je část výzkumu součástí výzkumného projektu GA ČR č. 406/06/0731 Komunitní systém v resocializačních zařízeních pro adolescenty) se mimo jiné stal fakt, že mezi pedagogickými pracovníky je vychovatel velmi často zastíněn učitelem. Také jsme znepokojeni skutečností, že je zkreslenými informacemi, které neustále prosakují z médií, zahlcována nejen laická veřejnost, ale ani samotní aspiranti chystající se na výkon této profese nemají dostatek kvalitních a objektivních informací o zmiňované práci.

Často se tak dochází k tomu, že začínající vychovatel přichází do zcela neznámého prostředí, kde zprvu tápe (tyto informace máme doloženy hned z několika zdrojů – dílem z vlastní zkušenosti, pak souborem studentů připravujících se na práci vychovatele a v neposlední řadě také samotnými „hotovými“ vychovateli a jejich vedoucími).

Nemalou pozornost také věnujeme dílčímu cíli, který představuje možnost nabídnout jednotlivým institucím participujícím na našem výzkumu srovnání vlastní práce s metodami a postupy organizací podobného typu. V první řadě půjde o komparaci dvou typů výchovných ústavů blíže specifikovaných v příspěvku J. Sekery (prezentovaného v rámci tohoto sborníku).

Na základě výsledků našeho šetření prováděného nejčastěji ve výchovných ústavech, dětských domovech a dětských domovech se školou, popř. ve specifickém prostředí diagnostických ústavů budou provedeny cílené zásahy do koncepce studijních oborů, které „produkují“ profesionály zmíněných organizací.

Základní metodou výzkumu bude komparativní profesiografie, a to ve všech jejích dimenzích (deskriptivní, evaluační, heuristické a normativní). V předvýzkumu jsou ověřovány všechny základní výzkumné instrumenty (viz dále v tomto příspěvku). Budou uplatněny metody teoretického a empirického zkoumání a metody induktivně deduktivní; bude využit systémový přístup ke zkoumané problematice (vč. kritického přístupu k dosavadní odborné literatuře korespondující s naší tematikou, a to domácí i zahraniční provenience).

Aby bylo možno zkvalitnit přípravu studentů – budoucích vychovatelů, bude nutno zjistit, které činnosti vychovatelé ve své profesi provádějí a kolik času jednotlivým druhům činnosti věnují. Orientaci o profesních činnostech vychovatelů získáme *profesiografickou metodou*, která ukáže časovou náročnost profesních činností a jejich frekvenci, proporcionalitu, a to jak při přímé výchovné činnosti, tak i při přípravě na ni, ale i další činnosti vykonávané v zařízeních ústavní péče i mimo ně, jako jsou zájmové činnosti se žáky, spolupráce s rodiči, sebevzdělávání aj.

Profesiografií vychovatele rozumíme popis a analýzu činností, které vychovatelé vykonávají v rámci své profese, a to jak ve výchovném ústavu (i v jiných výchovných zařízeních), tak i mimo něj.

Profesiografická metoda spočívá v popisu a rozboru profesních činností, v plastické a konkrétní modelaci profese.

Profesiografie se v přítomné době stala významnou metodou, jejímž hlavním cílem je získat systematický popis všech nároků, které klade konkrétní profese na pracovníka, totiž *profesiogram*.

Profesiografický výzkum vyžaduje především vypracovat analýzu profesních činností zkoumaných profesí. Tato analýza slouží jako jedno z východisek k inovaci projektu vzdělávání pedagogických pracovníků, v našem případě vychovatelů. Požadavky na vzdělávání se nededukují jen ze základních pedagogických dokumentů, ale vyvozují se z podstaty realizovaných profesionálních činností samých, tj. profesiograficky. (Pozn.: Takto lze pochopitelně postupovat i u jiných profesí.)

V projektu se zaměříme na koncepční systémové řešení se zřeteli kvalitativními v popředí. Ani při hromadném sběru dat nepůjde jen o průměry a statistické vyhodnocení, ale o zachycení pozoruhodných zvláštností a jedinečností s příklonem k orientacím typologickým a monografickým (případové studie). (Kurelová, 2004, s. 28-29)

Podrobněji o profesiografické metodě viz také Kurelová, 1998, zejména s. 34-41.

Jak napovídá název příspěvku, použitými metodami k vytvoření profesiogramu vychovatele se staly snímkování (zúčastněné pozorování) práce vychovatele, dotazník pro vychovatele a nestrukturovaný rozhovor. Domníváme se, že tato baterie výzkumných nástrojů je dostatečná, avšak netvrdíme, že bychom pro získání větší objektivnosti nemohli využít i další výzkumné nástroje. Na druhou stranu upozorňujeme, že v rámci našeho výzkumného šetření je zcela nereálné využít tzv. „vícevrstvé hodnocení“ (In Vašutová, s. 172-173, pojednává o evaluaci učitele), i když budeme společně s vychovateli mapovat také učitele – ovšem pouze ve specifických podmínkách výchovných ústavů. Důvodem jsou přirozeně výrazně se lišící podmínky ve školách a námi sledovaných zařízeních, kdy je zcela nepředstavitelné vyžadovat po respondentech sebehodnocení učitele, hodnocení ředitelem školy, případně zástupcem, vedoucím předmětové komise, hodnocení psychologem, výchovným poradcem školy, hodnocení týmovými spolupracovníky,

hodnocení žáky a hodnocení rodiči, a to nejen z časových, ale také z technických důvodů.

Metoda snímkování pracovních činností vychovatelů vychází z tzv. metody časových snímků (momentkového pozorování), která se používá při zkoumání necyklických činností (touto vlastností profese vychovatele na rozdíl od profese učitele disponuje). Časový snímek umožňuje identifikovat vykonávané činnosti a zjišťovat jejich frekvenci (Kurelová, s. 38-39). Ve své podstatě se jedná o zúčastněné pozorování, o kterém i přes některá jeho omezení Jorgensen (In In Hendl, s. 193) tvrdí, že „... patří mezi nejdůležitější metody kvalitativního výzkumu“. Podle Vašutové (s.160) patří k těmto omezením především subjektivní vnímání a pozorovatelův prožitek, kvalita techniky záznamu, zkrácení pozorovaných jevů, náročnost výkonu pozorovatele, ohraničenost pozorování, vhodnost strategií pozorování/pozorovacích systémů vzhledem k výzkumnému nebo evaluačnímu záměru a skutečnost, že interpretace dat získaných pozorováním není vždy přenositelná na jiného zpracovatele.

Naopak Svoboda (s. 32-33) upozorňuje na zásady správného pozorování, mezi něž řadí např. schopnost koncentrace pozornosti, dovednost přesného pozorování získaná cvikem či zkušeností, schopnost pozorovatele vnímat přesně, vyvarování se předsudků a zaujatosti, konání bezprostředních a přesných záznamů.

Všechny zmíněné aspekty podílející se na pozorování se snažíme mít v kontextu našeho šetření stále na paměti a omezující faktory se snažíme odstranit, nebo alespoň minimalizovat.

Například subjektivnímu vnímání reality se snažíme předejít tím, že do samotného snímkování jsou zapojeny jak osoby nezasažené praxí, tak ti, kteří již v oboru působí (nebo působili). Dostatečná komunikace mezi těmito skupinami podle našeho názoru zaručuje dostatečnou objektivitu.

Zkreslení reality předcházíme okamžitým zápisem pozorovaných skutečností do připraveného archu papíru, jehož text je týž den (popř. následující den) převeden do textového editoru Word. Hendl (s. 198) v této souvislosti uvádí, že dodržování pravidla kompletace poznámek z pozorování do 24 hodin po akci (nejpozději však do začátku následující akce) je klíčové. Pozorovatelé nezaznamenávají pouze frekvenci vykonávaných činností vychovatelů, ale rovněž všechny pozorované skutečnosti, což vede k hlubšímu vhledu do reality všedního pracovního dne vychovatele.

Ohraničení pozorování vnímáme pouze v tom, že přirozeně nelze proniknout do všech skrytých vztahů, které činnosti vychovatelů ovlivňují – můžeme se jen domnívat (pokud nás s tímto faktem pozorovaný sám neseznámí), do jaké míry je jeho pracovní výkon ovlivněn současným zdravotním stavem, psychickým rozpoložením, únavou, „neviditelnými nebo nevyřešenými konflikty“ apod. Časové ohraničení nás samozřejmě limituje, neboť každý vychovatel je pozorován pouze pět až sedm po sobě jdoucích dní, v nichž vykonává službu. Na druhou stranu je každý sledován celou pracovní dobu, tedy zpravidla 8,5 hodiny. Tímto faktem se rovněž snažíme zvýšit validitu zkoumání.

Zmíněný typ zúčastněného pozorování jsme si vybrali také z důvodů, které uvádí Hendl (s. 193). Tvrdí, že tento typ pozorování je zvláště vhodné užít pokud:

- jev, který bude podroben šetření, je málo prozkoumaný,
- existují velké rozdíly mezi pohledy členů a nečlenů sledované skupiny (v našem případě může jít o výše zmiňované skutečné názrody vychovatelů na vlastní práci a zkreslené informace o práci vychovatelů podávané médií),
- jev není přístupný pohledu osob mimo skupinu.

Takto zachycené a kategorizované skutečnosti by měly spolu s dalšími informacemi získanými dotazníkem a rozhovorem posloužit k dosažení našeho cíle, kterým je kategorizování činností vykonávaných vychovateli a vypracování profesiogramu těchto pedagogických profesionálů.

Druhým typem sběru dat pro náš výzkum se stal dotazník určený vychovatelům, který jsme vytvořili na základě znalosti dotazníku pro učitele vypracovaného a aplikovaného Blížkovským, Kučerovou a Kurelovou k získání dat a informací o učitelské osobnosti u nás, na Slovensku a v Polsku (podrobněji o dotazníku pro učitele a vzešlých závěrech zkoumání In Kurelová, 1998; Blížkovský, Kučerová, Kurelová a kol., 2000).

Na základě znalosti tohoto dotazníku jsme tedy zhotovili dotazník určený pro potřeby vychovatelů, který byl následně ověřen v předvýzkumu. Nutno říci, že drtivá většina položek týkajících se profesních aspektů práce musela být zcela změněna, jelikož práce učitelů a vychovatelů je (ač se to na první pohled nezdá) naprosto odlišná. Jen pro představu – profesionální aktivity učitelů jsou ohraničeny vyučovací jednotkou (trvajícím většinou 45 minut), popř. rozvrhem hodin, naopak vychovatelé zpravidla působí na svou skupinu vychovávaných nepřetržitě, a to po dobu 8,5 hodin nebo v případě víkendů i déle. Přímá (zcela určitě také nepřímá) pracovní doba obou skupin profesionálů se liší – Nařízení vlády č. 75/2005 Sb. stanovuje týdenní rozsah přímé vyučovací a výchovné činnosti, v němž je patrné, že vychovatelé mají zmíněnou pracovní dobu o 5 – 6 hodin týdně (liší se dle kategorie činnosti, kterou vykonávají, a typu zařízení, kde jednotliví profesionálové působí) delší. Podrobněji je tato problematika rozpracována v příspěvku s názvem „Vychovatelé pečující o hendikepované děti a mládež a jejich pracovní podmínky“, který byl přednesen na mezinárodní konferenci pořádané na půdě polského Uniwersytetu Zielonogorskiego¹, popř. v příspěvku nazvaném „Aktuální problémy výchovných institucí pohledem jejich edukátorů“ realizovaném na studentské vědecké konferenci na PdF UP v Olomouci².

Cílem dotazníku pro vychovatele je získat doplňující informace osobního charakteru, názory vychovatelů na aktuální profesní situaci, informace o samotné profesionální výchovné činnosti apod.

Poslední uvedenou metodou získávání informací o skutečných profesních nárocích, podmínkách a situaci mezi vychovateli jednotlivých institucí se stal nestrukturovaný rozhovor vedený jednak s ředitelem zkoumaného zařízení před a

¹ SEKERA, O. Vychovatelé pečující o hendikepované děti a mládež a jejich pracovní podmínky. In *Potrzeby osób niepełnosprawnych: IV Międzynarodowa konferencja naukowa*. Zielona Góra : Uniwersytet Zielonogorski, 2005 (v tisku).

² SEKERA, O. Aktuální problémy výchovných institucí pohledem jejich edukátorů. In *Aktuální problémy pedagogiky ve výzkumech studentů doktorských studijních programů III*. Olomouc : PdF UP, 2005, s. 183 – 186. ISBN 80-7220-246-4.

během zkoumání, tak se snímkováným vychovatelem, kterému je tímto dána možnost vyjádřit se k dané problematice.

Pochopitelně musíme upozornit na fakt, který může náš výzkum ovlivnit a kterým je skutečnost, že účast na zkoumání je zcela dobrovolná, a to nejen účast oslovených institucí, ale rovněž jednotlivých vychovatelů uvnitř těchto zařízení. Předpokládáme, že organizace, ve které se vyskytují problémy určitého charakteru a jejichž aktéři jsou si jich vědomi, nebudou mít zájem o „vpuštění“ výzkumníků do tohoto prostředí, aby nedošlo k odtajnění těchto skutečností, a spolupráci se budou bránit.

Tento příspěvek vznikl na základě výzkumného úkolu spojeného s projektem Grantové agentury České republiky s názvem „Komunitní systém v resocializačních zařízeních pro adolescenty“ registrovaného pod číslem 406/06/0731 a realizovaného v letech 2006/2007.

Použitá literatura:

- BLÍŽKOVSKÝ, B. – KUČEROVÁ, S. – KURELOVÁ, M. a kol. *Středoevropský učitel na prahu učící se společnosti 21. století*. Brno : Konvoj, 2000. 252 s. ISBN 80-85615-95-9.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha : Portál, 2005. 407 s. ISBN 80-7367-040-2.
- KURELOVÁ, M. *Učitelská profese v teorii a praxi*. Ostrava : PdF OU, 1998. 116 s. ISBN 80-7042-138-X.
- KURELOVÁ, M. *Od profesiografie učitelů ke standardu učitelské kvalifikace*. Ostrava: PdF OU, 2004. ISBN 80-7042-694-2.
- SEKERA, O. Aktuální problémy výchovných institucí pohledem jejich edukátorů. *Aktuální problémy pedagogiky ve výzkumech studentů doktorských studijních programů III*. Olomouc : PdF UP, 2005, s. 183 – 186. ISBN 80-7220-246-4.
- SEKERA, O. Vychovatelé pečující o hendikepované děti a mládež a jejich pracovní podmínky. *Potrzeby osób niepełnosprawnych: IV Międzynarodowa konferencja naukowa*. Zielona Góra : Uniwersytet Zielonogorski, 2005 (v tisku).
- SVOBODA, M. *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha : Portál, 1999. 144 s. ISBN 80-7178-327-7.
- VAŠUTOVÁ, J. *Profese učitele v českém vzdělávacím kontextu*. Brno : Paido, 2004. 190 s. ISBN 80-7315-082-4.

Kontaktní adresy:

Mgr. Ondřej Sekera
Katedra učitelství odborných předmětů
VŠB-TU Ostrava
17. listopadu 15/2172, Ostrava-Poruba, 708 33
ondrej.sekera@vsb.cz

doc. PhDr. Milena Kurelová, CSc.
Katedra pedagogiky
PdF Ostravské univerzity
Reální 5, Moravská Ostrava, 702 00
milena.kurelova@osu.cz